

20290+

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Gotland

Åtvingbo sn

20290

5/10 49.

Pettersson, Hugo. 1949.

ULTIMA:s frigel. M. 188 Vård och an-
vändning av vilda träd

8 H. 49

Excerptat värtnamn
för värtat. Åb. 46.

Svar på frågelista M. 188.

Vård och användning av vilda träd, buskar och örter på inägamark.

Med inägamark kan väl främst anmes ängsmarkerna och dessutom vad som växt av vilda träd och buskar kring gårdarna. De här medans lämnade uppgifterna borde bli ofullständiga. Den gamla tiden börjar bli så avlägsen, och mycket av vad de gamla berättat har man glömt bort. En del av uppgifterna ha lämnats av förra hemmansägaren Hugo Budine från Ånbo i Väte, numera bosatt vid Tsams i Åttingbo.

Ek. Den tid då kronan var ägare till alla ekar, och bonden var förbjuden att hugga ek på sin egen mark, är så långt avlägsen att inga minnen därifrån finns kvar. Inte ens min far hade något att berätta från denna tid. Vad som här medans sägs härrör således från den tid, då bonden var obestridel ägare till alla ekar på sin egen mark.

Eksvirke användes både till nybyggnad (främst till seflar) och till möbler. Flyttbänkskivor gjordes av ek. Eksvirke, som skulle användas till möbler, fick efter sägningem ligga i vattnet ett tillt år innan det togs i bruk, detta för att förhindra att det sprack under torkningem. Endast kärvirke användes till möbler; afveden måste sägas ifrån. Hjulkevar gjordes av ek (sprickor) men hjulets ~~och~~ övriga delar gjordes av björk. Flört eksvirke, s. k. järnek, (jansok)

kanade icke svaras. Någon försäljning av ek till konstare borde icke ha före-
kommit här i trakten; åtminstone är ingenting bekant därom. Vid lagghärls-
tillverkning till husbehov användes mest gran. Fluggning av ek till bränsle före-
kom nog icke heller i större omfattning, det skulle i så fall vara sådana träd som
icke dugde till annat, men då man tog ek till gagnvirke, användes naturligtvis
det odugliga (grenar o.dyl.) till bränsle. Barken av grenarna (men icke av
stammen) användes, högs i smältbar och såldes till garvare. Under min tid
har sådan ~~för~~ försäljning av ekbark likväl icke ägt rum här i trakten. Eklöv
användes icke till något annat än till prydnad vid högtidliga tillfällen: bröllop, kon-
firmation och skoleksamnen. Den ansågs oduglig till färffoder, och ekar klafsades aldrig.
Ollon plötkades till vinföda, kokades och skadades före utfodringen. Grimen åt den
icke gärna med skalen. Budlin hade varit med om sådan ollonplötkning, men jag har
icke varit det. Gullöpphan användes icke till någonting.

Någon kungsek eller annan ek med traditioner finns icke här i trakten. Den enda
ek som bär egennamn är "Gledsik" på vägen mellan Wall och Åkeböck. Den är sym-
boliskt mysket gammal och illa hörfad av tidens tand. Någon vidskeppelse i samband
med ekar är mig icke bekant.

Lind. Detta träd förekommer icke villt växande här i trakten och endast
i ringa antal planterat vid gårdarna. Om det vet jag ingenting att säga.
Ask. Askem var fordom ängsmarkens kanske mest uppskattade träd på grund av

sitt stora värde för lövtäkt. Den förekom också mycket allmänt, och gör så äm i 3
 de ängsbitar som finnes kvar. Vid gårdarna planterades den också allmänt av sam-
 ma anledning. Askelöven ansågs som det bästa färfodret, och "lannbi" fördrogo den
 t. o. m. framför gott hö. Unnga askar i god växtkraft ansågos ge mest löv om de klapp-
 ades vant fjärde år. Sicks dit för långt mellan var klappning gävo de mere grenar
 än löv.

Även askens virke var användbart, om det var av unga bräd som icke blivit för-
 därrade av för mycket klappning. Det var starkt och användes till seltror, svänglar
 och spadskaft m. m. Ävenså användes det till "reittrålar" och dito "tänder". "Reittråla"
 är den del av en räfsa i vilken fjinnarna äro fastsatta, och "tänderna" äro sagde fjinnar.

Alm. Förekommer allmänt här i trakten, vilket den icke lär göra överallt på Gotland.
 Här torde den vara det allmänaste trädet i ängarna. Dess löv kom närmast askens i
 värde som färfoder, men den hade icke så snabb äterväret. Till möbelsvirke var alm det
 bästa av alla träslag, och det var eftersökt av möbelsnickare, men liksom hos ekens
 var det endast kärnsvirket som användes.

Asp. Aspvirke kunde användes till broder, vilka voro lättare och hållbarare än gran-
 broder. Vidare var den på grund av sin lätthet eftersökt till sädeskoppor och "skuur".

ett lövtäkt av asp förekom tror jag knappast. Allminstone har jag aldrig sett
 eller varit med om klappning av asp. Här i trakten är den föröfrigt icke så allmän.

Björk. Björkens löv kunde användas till färfoder men voro icke så outbygliga

av färem som ask- och almtröv. Min far brukade klappa unga björkar som väntade 4
 uppt i den dåligt utdikade marken, men björkarna i ängst rödder aldrig.

Björkens virke hade en mångsidig användning. Det var lämpligt för svarvning,
 och vad som skulle svarvas i möbel- eller redskapsväg gjordes mest av björk. Spinnrockar
 & o. o. gjordes helt av björk utom själva hjulkranben som gjordes av mjukare ekvirke,
 s. k. "mulldalk". Vanliga hjulringar, "hjul Pilar", gjordes av björk och liksom hjulaxen.
 Även skaft till redskap gjordes av björk, och det var en gammal regel att skaft som
 skulle fästas vid en "bänge" skulle vara av björk, men skaft som skulle i ett öga skulle
 man göra av hassel. Kalkmedlar gjordes också av björk, som skulle vara vuxen i den
 krökning som medelarna medarna skulle ha, men träet som förenar medelarnas upph-
 löjda ändar gjordes av ek. Att man gör kvistar och vispor av björkvisstar är väl
 allmänt bekant.

Oxel. Virket av detta träd användes till klubbor, och enligt Busdins uppgift lär
 man ha använt det till lagor i träskverk under vandringströskverkens första tid.

Vildapel. Använde man också till klubbor och till "drivvalar" i trösk- och kvarnverk.

Rönn. Av rönn fick man de allra bästa yxskäften, och unga källningar användes
 till "svipskaft" sedan de fått stå och torkat över en vinter.

Hassel. Av hassel gjordes de flesta yxskäften, och unga barnlaggenar klövdes till
 kunnaband och till ~~spjäl~~ spjäl i källfat. Att plöcka nötter var mer ett nöje än en nytthet.
 Hassel brögs också till ved, och hasselbarken ger på sätt och vis mer ved än något träd,

4 (-lötar)

by dem växer alltid upp på nytt och är efter cirka 25 år åter färdig att huggas.
Fläder. Denna buske är det ganska ut om här i trakten. I min barndom visste jag inte
 reda på mer än en fläderbuske här i socknen, och nu vet jag inte om det finns någon.

Budlin uppger att skomakare använda fläderträ till putsbinnar, och att man kokar
 te på torkade fläderblommor som medicin mot förkylning är ju allmänt bekant.

Något mera vet jag ej om fläder.

En. Enbusken kan väl knappast räknas bland inägorästerorna, men då den är upptagen
 i frögelistan får jag väl nämna om den.

Emvike användes till drickskamrar och elito bytter, och antär plötslades av fattigt
 folk och blandades bland matet vid brygd. Emastör och emibandel ^{var} ~~är~~ primära ma-
 terial när man "skredd. töina", d. v. s. sätta upp gärdsgärd, och ~~användes~~ ^{"ainlag"} användes alljämnt
 vid rengöring av alla slags träkärl.

Normell. Gotlänningarnas "brinnvid" kunde användas till "reivtänder" (räpsbinnar),
 och löven var smakliga för fåren och kundeagas med då man "kläppte laug".

Slis. "Sreibygné". Slisar (slimbär) tillvaratog man ibland till saft, och de långa
 bornarna användes vid slaket till "papsbinnar", sedan de först skrapats rena från bark.
 Att "skrap" papsbinnar" hörde alltid till slaktdagens ofrånkomliga göromål.

Flagorn. som kallades för "sreibygné", och elven som icke hade något namn alls,
 hade man ingen användning för.

Nypon. "Nylleboqarä sijupar" såg man på norra baren och tyckte det var gott, men

någon användning i hushållet hade man på dem tiden inte för dessa bär. 6
 Man får och fortior tillverkade spaterkärpor som de sålde i Wisbys tobaksaffärer,
 och till material använde de kanel och myrrentörm.

Vide. Kvistar av vanligt vide användes till "bandar" när man om
 sommaren behövde reparera någon "baneltäm". De kunde vridas utan uppf-
 värming. När man "böjde" räcktäm, (gärdegård där man locte broder
 och "räcker" horisontalt i störpåren) använde man också gärna "veiden-
 bandar". Vidare användes unga viderteott till "veirbugar" (stagg i räpsor).
 När man tog sådana skott skaldade man dem, men lät barkrensorna sitta fast
 vid dem grövre ändan av kvistarna. Sedan böjde man kvistarna i den bågform de
 skulle ha och band ihop de fria smäländarna med de fastsittande barkrensorna.
 Lofbundna på detta sätt fick kvistarna sen hänga och torka vinterns över
 för att användas först nästa vår.

Borgmakare använde också videkvistar till material för sina korgar. De gick
 omkring under vintern och "skär kvist" som det kallades och kunde göra ganska
 långa vandringar för detta ändamål.

"Gaitbarkstymmé" (*Bhammus catharticus*). Bark av denna buske användes
 vid färgning. Ask- och ekbark lär också ha använts till färgning.

Malört. Det frågas i frågelistan var på gårdem man lät malörtarna växa! Den
 fick naturligtvis växa var den ville. Här på gårdem växte förr en buske vid

"nöstugaveln" men den är död nu. Malört användes mot mal, och de torkade blommorna blomknopparna lades i brännvin. Malörtsbrännvin ansågs som god och verksam medicin mot lite av varje i sjukdomsväg; kanske mest mot magåkommor. Budlin hade reda på en medicin mot trämsjuka hos nöt. Den bestod av en blandning av malört, gentiana, kamomill och dyvelsträcke. Flera malörtrecept har jag icke reda på. 7

Mummin. "Gartkumming", som den kallades, var en ombytt kryddla i bröd, kanske också i brännvin. Mumminstånden avtogos hela, då fröna voro halv mogna, och lades att torka på papper. Då fröna voro mogna "ruskade" man ~~av~~ dem på papperet; på det sättet var det lätt att samla ihop dem.

Blodrot. även kallad Formentillrot. Enligt Budlins upptejnt insamlades den och användes som botemedel för diarré hos djur. Som sådant har jag också varit med om att använda den, men har köpt den pulveriserad på apoteket.

Rölleka. Budlin uppgav också att rölleka insamlades och lades i brännvin, "ryllika-brännvin", som sedan användes som medicin. Har ~~ett~~ aldrig hört det omtalas förut.

Brännnäska. Som man omtalade också en kurr mot revor och soreser, som väl huvudsakligen får betecknas som vidakepselre och "geisk". Man bläste på ~~re~~ utstegen genom torra nässelrispor, samtidigt som man läste någon mystiska

besvärjelse. Det där kommer jag ihåg att en svagpint kvinna, som rände omkring här i min barndom, en gång utförde för en bondhustru här i granngården, som fått ett svårt utslag på händerna. Om det hjälpte något kommer jag ej ihåg. Budim talade också om en annan kur mot cancer som kanske är bäst att berätta i detta sammanhang. En av hans jämnåriga (jag känner också personen ifråga) hade, när han som ung tjänade eldnings här i granngården, fått ett elakt utslag på ena handen. Han sökte läkare, men dennes ordination botade icke det oneda. Då rådfrågade han sin sväger, en hemmansägare vid Alvede i Nogrön, som var kunnig i de gamla läkekonsten. Dennes ordination lød så här: "Tag tre rågor, bränn upp dem på ett ketel och strö askan över sären! Gör det tre kvällar i rad, så får vi se om icke det hjälper!" Drängen följde ordinationen, och det hjälpte. Handen blev fullkomligt läd och bra. Det där tilldrog sig någon gång på mittiohåret och borde vara absolut sant. Budim har ganska gott minne.

Revorinstörel. Växter som ogräs i trädgårdarna och kallas för "ringormsgräs". Skjölksaften borde ha använts som botemedel mot revorm (ringorm).

Vändelrot. "Vändelrot" lär också ha använts som medicin, men på vad sätt och mot vilka sjukdomar vet jag ingenting om.

Ållingbo 21/9 1949

Hugo Pettersson